

PROF. ALESSIO BOMBACI

1914 — 1979

Dr. MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

1979 yılı bilim ve bilhassa Türk tarih ve uygarlık alanları için iki ağır kayıpla başladı. İtalyan Türk dili ve yazını üstadı Prof. A. Bombaci ile tanınmış bizantolog Prof. Agostino Pertusi (1918-1979) çok kısa aralıklarla (ilki 20 Ocak, ikincisi 25 Ocak günü) tutuldukları rahatsızlıktan kurtulamıyarak yaşama gözlerini kapadılar. Bu yazımızda Prof. Bombaci'nin Türk uygarlığına katkılarını incelerken, bir Bizans tarihi ve dili mütehassısı olmakla beraber İstanbul'un Türkler tarafından fethine ait kaynakları toplayan¹ ve ayrıca çeşitli araştırmalarında Türk tarihinin karanlık kalmış bazı yönlerine yetkiyle eğilen, kıymetli makaleler kaleme alan sayın Agostino Pertusi'yi saygı ile anıyoruz. Her ikisi de yakın dost olan bu profesörlerin ortak bir çabası, Venedik kentinde 1963 yılında İkinci Uluslararası Türk Sanatları Kongresi'ni düzenlemeleridir². Sayın Prof. Pertusi, Türk dünyasını ilgilendiren daha başka konuları da desteklemiş ve yeni araştırmalar yapılmasını istemişti. Bu arada Alessio Bombaci'den Venedik Devlet Arşivi'nde bulunan Türkçe ve Türk tarihini ilgilendiren belgelerin yayını da beklemişti. Ayrı bir yazı konusu

¹ *La caduta di Costantinopoli*. c. 1 *Le testimonianze dei contemporanei*. c. 2. *L'Eco nel mondo*, 1976. Bu yayın hakkında Türk Tarih Kurumu *Belleten'i* için bir tanıtma yazısı hazırlayıp sunmuş bulunuyoruz.

² *Atti del secondo congresso internazionale di arte turca*. 26-29 settembre 1963. *Isola di San Giorgio, fondazione G. Cini*, Napoli 1965, 296 Sayfa, CLIII tablo. A. Bombaci'nin önsözü S. XIX. Açış konuşması S. XXXV-XL. Kongrede düzenlenen sergi: *Esposizione di oggetti di arte turca e di "firmani" sultanali*. Venedik belediyesi 1956 yılında arşiv yöneticileri yardımı ile bir katalog yayınlamıştır: *Mostra - firmani imperiali ottomani alla Serenissima*. 10 sayfa, ek 8 levha.

Memleketimizde bu kongre için verilen bir haber: O. Arslanapa, "Venedikte toplanan İkinci Beynelmül Türk Sanatları kongresinden ilk notlar", *Türk Kültürü* II/15 (Ocak 1964) S. 49-50.

olan bu hususa daha sonra değinmek niyetiyle, büyük bir geleneğin devamını sağlayan Prof. Bombaci üzerine dönüyoruz.

1914 yılında Messina'nın Castoreale kentinde dünyaya geldiğini bildiğimiz Bombaci'nin ilk öğrenim dönemi hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Yüksek öğrenimi sırasında ilgi duyduğu Şark araştırmaları alanında Prof. Luigi Bonelli gibi Doğu bilimleri alanında haklı bir yer edinen büyük bir bilim adamı ile çalışmak ve onun yolundan devam etmek mutluluğunu duymuştur. Sonradan ustası için yazılar kaleme alan (n.13 ve n.52) Bombaci tek alan ile yetinmediğinin yanında yazın, dil, tarih ve halk bilimi alanlarına eğildikten başka eski Gazne sanatına da yakından ilgi duydu ve Türk tarihinin en eski dönemlerindeki bazı ünvan konularını başarıyla ele aldı (no. 55, n. 60, n. 62). İran uygarlığı konularına da yabancı kalmayan Bombaci Anadolu Türk halk ekinini yakından ilgilendiren Muharrem âyinerinin Vatikan kitaplığında bulunan metinlerini yetkiyle incelemiş ve ortaya devasa bir kitap meydana getirmiştir. Bu yoğun bilimsel çalışmaları sırasında çeşitli kurumların daha düzenli çalışması için toplantılara katılan üstadın *Türk Yazın Tarihi*'nin ülkesinde üç kez basıldığını görmesi ve Fransızcaya çevrilmesine yaşamı sırasında tanık olması ve bunlara ek olarak Amerika'da daha genişletilerek iki cilt halinde çevrilmesini yönetmesi çok az kişiye nasip olan bir mutluluktur. Türk ekinine de böyle unutulmayacak önemli katkıları bulunan ve bu nedenle Türk Dil Kurumu'na haberleşme üyesi ve Türk Tarih Kurumu'na şeref üyesi seçilen (*Belleter XXXVIII/151* [Temmuz 1974] S. 529) Prof. Bombaci'nin çalışmaları birkaç ana bölümde toplanabilir:

Yazın ve dilcilik alanında: Gençlik yıllarından itibaren bilimsel çalışmalara başlayan Bombaci'nin ilk önemli yapıtı muhakkak Filippo Argenti'nin yazma halindeki "Türkçe konuşma kuralı"nı ele almasıdır. Floransa temsilciliğinin yazmanı olan bu kişi, 1523-1531 yılları arasında İstanbul'da görevli olarak bulunurken kaleme aldığı yapıtı Floransa'da Biblioteca Nazionale Centrale raflarında yayıncısını beklerken, Bombaci gibi ciddi bir araştırmacının uzun süren incelemelerinden sonra bilim çevrelerine tanıtıldı (n. 1 ve n. 2). Anlaşılması güç kısımları daha sonra da inceleyen (n. 21) Bombaci'nin bu girişimi hak ettiği ilgi ile karşılandı. Gene yayınlanmamış bir halde bulunan din adamı Pietro Ferraguto'nun Türk dil bilgisi üzerinde bir araştırma

yapan (n. 4) ve bazı kısımları yayınlamaktan geri durmayan Bombaci dil alanında da makaleler kaleme aldı. Fakat onun adı *Yazın Tarihi* ile ayrılamaz. 1956 yılında yayınlandığı zaman büyük bir ilgi gören ve ülkemizde olduğu kadar Türkçe bilmeyen aydınlar tarafından da değeri teslim edilen bu kitap, İtalya'da üç kez basıldı (n. 27, n. 36, n. 51). En eski devirlerden bu yüzyılın başına kadar geçen dönemi inceleyen bu yazın tarihinde, çeşitli metinlerden çeviriler yapılmıştır. Böylece kesin yargılar yanında sunduğu örnekleri de dilimizi bilmeyen aydınlar ve araştırmacılar için bir klavuz olmuştur³. Bu kitabın gene bir Türkbilim araştırmacısı I. Melikoff tarafından Fransızcaya çevrilmesi (n. 50) bilim çevrelerinde nasıl bir ilgiyle karşılandığının delilidir. Amerika'da iki cilt olarak yayınlanması planlanan yeni basımının bir an önce gerçekleşmesini bekliyoruz. Edindiğimiz ilk haberlere göre Bombaci basit bir çeviriyle yetinmemiş, önemli ekler yapılmasını istemişti. Onun için yaşamı sırasında bu çevirinin çıkışını göremedi. Türk yazınının sorunlarını ve şekillerini çok iyi inceliyen Bombaci yazı kurulunda bulunduğu "*Philologiae Turcicae Fundamenta*" yayınının ikinci cildinde Türk yazını sorunları tartışılırken İngilizce olarak kaleme aldığı altmış büyük sayfa tutan incelemesi ile üstüne düşen görevi yerine getirmiştir (n. 47). İslâm öncesi dönemden başlayarak klasik dönemleri başarıyla inceleme geleneği böylece İtalya'da Bombaci tarafından sürdürülmüş oldu. Günümüzde çağdaş yazınımız yeni yetişen İtalyan araştırmacılar tarafından ele alınmıştır⁴.

Alessio Bombaci'nin ilgi duyduğu Türk şairleri arasında Fuzulî'nin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Bu şairimizin yaşamı, doğum yeri ve diğer yapıtları üzerinde çok genç yaşlarından itibaren ilgilenen Bombaci, İtalyanca (n. 9) olduğu kadar İngilizce (n. 54, n. 59) olarak da bu şairin tanınmasına yol açtı. İran ve Türk yazınında hoş bir yeri

³ Ülkemizde yapılan övgüsü için, Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi I. cilt. Giriş*, Ankara 1973, S. 508.

⁴ Giacomo E. Carretto, "İtalya'da çağdaş türk edebiyatının tanınması üzerine", *Çevren VI/18-19* (Haziran - Eylül 1978) S. 21-30. Roma'da yayınlanmakta olan *il Veltro* dergisinin Türkiye için ayrılan özel sayısında bu konuyu genişletmiştir. Aynı yazar günümüzdeki bazı akımları ayrıca incelemiştir: "Futurismo materialista nella poesia moderna della Turchia", *Si e No* 2(1979) S. 91-99. *Saggi su Meş'ale. Un'avanguardia letteraria turca del 1928*, Venezia 1979, 144 sayfa. *Hars - Kültür. Nascita di una cultura nazionale*, Venezia 1979, 73 sayfa. *Kadro* dergisinin etkisi üzerindeki araştırması: "Polemiche fra kemalismo, comunismo, negli anni '30", *Storia contemporanea* a. VIII/3 (1977) S. 489-530.

olan Hamamnâmeler üzerinde karşılaştırılmalı bir çalışması vardır (n. 41) ⁵.

Sanat ve halk bilimi: Prof. Alessio Bombaci Türk sanatının eski dönemlerinden Gazne'yi çeşitli kereler ele almıştır. Bu kentte araştırmalar yapan İtalyan arkeoloji kurullarının karşılaştıkları zorlukları çözmek, yazıtları okumak için görevlendirilen üstad kitap ve bir tanesi de dilimize çevrilen (n. 37) makaleler yanında ansiklopedi maddesi de yazdı (n. 58). Ankara'da toplanan Birinci Uluslararası Türk Sanatları Kongresi'ne de bu konuda bir bildiriyle (n. 35) katılan Bombaci'nin bu girişimleri ülkemizde de tanınmıştır. Uluslararası İkinci Türk Sanatları Kongresinin İtalya'da toplanmasına gayret eden Bombaci, Venedik gibi yüzyıllarca Türk dünyası ile yakın ilişkisi bulunan bu kentte günlerce Türk adının söylenmesine ve yeni kuşaklar arasında bir kez daha tanınmasına yol açmıştır. Giorgio Cini vakfi onun bu çabalarına destek olmuştur. İlgili konuda muhakkak müteveffa Prof. Agostino Pertusi'nin çabalarını bu satırlarda anmalıyız. Başında bulunduğu enstitünün özelliği dolayısıyla bu girişimi desteklemekten uzak kalmayan Pertusi, Venedik Devlet Arşivi'nin o zamanki yöneticilerinin katılmasıyla unutulmayacak bir mesai ortaya koymuştur. Bu kongrenin tutanakları güzel bir cilt halinde fazla gecikmeden yayımlandı. Bu kongrede Venedik Devlet Arşivi'nde bulunan belgelere göre Türk Sultanlarının tuğraları üzerinde bir bildiri sunan (n. 44) Alessio Bombaci üzerine aldığı işlerden çoğunu bitirme yeteneğini burada göstermiş, Napoli'de düzenlenen ikinci "Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemi Etüdları Komitesi" sempozyumunun tutanaklarını fazla bir gecikme yapmadan yayımlanmasını sağlamayı başarmıştı ⁶.

Klasik dönem Türk ekini yanında, türk halk ekini de Bombaci'nin dikkatinden kaçmadı. Halk tiyatrosu (n. 29), köylü temsilleri (n. 42)

⁵ Türk yazınındaki bu türün yeri hakkında bk. A. S. Levend, *aynı yapıt*, S. 164. Türk toplumunda hamamın yeri hak. Metin, And, "Türk hamamının kültürümüzde ve sanatımızda yeri ve önemi", *Ulusal Kültür* 5 (1979) S. 54-57. Bombaci'nin katkısı için S. 74 n. 28

⁶ *Studi Preottomani e Ottomani. Atti del convegno di Napoli (24-26) settembre 1974*, Napoli 1976. Bu kuruluşdaki görevi için bk. I. Melikoff, *Turcica* IV (1972) S. 168 ve *Bulleten* XXXVII/147 (Temmuz 1973) S. 422. Bildirilerin basımı ile ilgilenen A. Gallotta'dır.

Bu yazımızın ilk kolon provalarını verdiğimiz sıralarda bu kuruluşun başkanı Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan için ayrı bir yazı hazırlanmış ve sunmuş bulunuyorduk.

ve hatta Ortaoyunu'nun (n. 32) Türk ekininin gelişmesindeki yerini iyi bilen Bombaci başarılarıyla bu konudan uzak kalmadığını kanıtladı. Peçeli Oğuzlar (n. 36), Türkiye'de zenci ekini (n. 15) gibi konularla, Türk uygarlığına olan katkılarını çoğaltmıştır. Anıtsal yapıtları arasında İran dinsel dram metinlerinin incelenmesinin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Doğu bilimleri araştırmalarında özel bir yeri bulunan ekselans Enrico Cerulli'nin elçi olarak İran'da bulunduğu sıralarda topladığı bu metinler, Anadolu Türk halk ekini ve yazını yakından ilgilendirmektedir⁷. Yakın çalışma arkadaşı ve Türkbilim çalışmalarında her zaman için övünülecek bir yer tutmayı hakkıyla başaran müteveffa Ettore Rossi⁸'nin -ki *Türk Yazın Tarihi*'ni ona adamak kadirbilirliğini göstermiştir -başladığı fakat beklenmedik ölümü üzerine yarım kalan bu kataloglamayı kendisi için kaçınılmaz bir görev sayan Bombaci, her alanda gösterdiği büyük bir titizlikle bu metinler üzerine eğilmiş ve her zaman için el altında bulunacak bir katalogunun tamamlanmasını sağlamıştır. Daha önceleri kendisini Evliya Çelebi'nin (n. 7) Habeşistan üzerindeki bilgi ve izlenimlerini toplama teşvik eden Enrico Cerulli'nin ülkesine kazandırdığı metinlerini daha geniş bir bilim çevresine tanıtmış oldu.

Tarihçiliği: Alessio Bombaci adı Venedik Devlet Arşivi ile beraber anılabilir. Bu belgeliğin tatlı bir rutubet kokan tozlu raflarında Türk

⁷ Bu taziye metinlerinin önemi ve törenlerin Türk halk ekinine etkisi için bk. Metin And, "İslam folklorunda Muharrem ve Taziye", *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı II* (1976) S. 1-34 ek 4 S. resim. "İslâm'da tragedya kahramanı ve tragedya örnekleri", *Ulusal Kültür II* (Ekim 1978) S. 147-171, metin içi renkli resimlerle. "Dramatik köylü oyunları açısından Muharrem, Aşure, Taziye", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi VI* (1971) S. 49-83. "İslâm dünyasının tek dram tiyatrosunun değerlendirilmesi yapıldı ve yarım tartışıldı", *Milliyet Sanat Dergisi* 197 (17 Eylül 1976) S. 10-12. "Sanat ve Kerbelâ "Muharrem" ya da "Taziye" gösterileri pek çok minyatüre konu olmuştur", *Milliyet Sanat Dergisi* 289 (18 Eylül 1978) S. 10-12. "Muharrem törenleri ve sanat: Drama dönüşen ritüeller, danslar ve sözlü edebiyat gelenekleri", *Milliyet Sanat Dergisi* 303 (25 Aralık 1978) S. 9-11, 31. Amerika'da yapılan toplu bir çalışmanın içinde aynı yazar şu araştırması ile katılmıştır: "The Muharrem observances in Anatolian Turkey", şu kitap içinde: *Taziye, Ritual and Drama in Iran*, New York 1979, S. 238-254.

⁸ Ettore Rossi (1894-1955) için bk. F. Gabrieli, *Oriente Moderno XXV* (1955) S. 409-418. E. Jemma tarafından hazırlanan kaynakçası ile beraber. F. Gabrieli'nin Doğubilim çalışmalarının İtalya'daki yeri ve üç büyük Türkbilimci hakkındaki görüşleri şu kitapta bulunmaktadır: *La storiografia arabo-islamica in Italia*, Napoli 1975, S. 89-91.

tarihi ile ilgili tarifi olanaksız belgeler bulunmaktadır. Zira yüzyıllar boyunca yakın ilişkiler içinde bulunan Türkler ve Venedik Cumhuriyeti arasında her alanda çeşitli sorunlar ortaya çıkmış ve bu konular belgelere de yansımıştır. Aradaki sorunlar tarih kitaplarında görülen savaş ve barışların sonucu olan andlaşmalardan da öte, akla gelmeyecek sayıdaki konularla doludur. Siyasal olmaktan başka ekonomik, tecimsel, diplomatik, ekinsel ve bunlara ek olarak budunbilim ve halkbilimi alanlarındaki bu ilişkiler, iki devletin de belgeliklerini doldurmaktadır. Bu belgelerin incelenmesi ve yayınlanması iki devletin öğretim kurumlarında bulunan araştırmacıların işi olmasına karşın nedense başka ülkelerin bilim adamları kendilerine şöhret sağlayan çalışmalar meydana getirmişlerdir. Akdeniz dünyasının bu iki devleti aynı siyasal yazgıları bir arada yaşamış olmakla beraber, aradaki sınırlar arasına başka ülkeler girdikten sonra ilişkiler büyük ölçüde zayıfladığı gibi bilimsel çalışmalarda da bir kopukluk meydana gelmiştir. Belgeliklerde ve kitaplıklarda bulunan görkemli malzemenin iki taraf bilim adamlarına yabancı kalması, işbirliğinin yıllarca kurulamamasına hayret etmemek elden gelmiyor. Bu alanlarda yetişmek isteyenlerin anlamsız inatlarla yarı yolda kaldıkları veya vaz geçtikleri görülmektedir. Birkaç Senato kararının bile bazan ne kadar önemli sorunlara ışık tuttuğunu gördüğümüz zaman, bir külliyat halinde neden ele alınmadığını merak ediyoruz. Bu arada Venedik Devlet Arşivi'nde bulunan türkçe belgelerin tuhaf yazgısına da değinelim. Bu yüzyıl başında adı bilinmeyen bir görevli tarafından düzenlenmek istenen bu belgeler tanınmış türkbilim üstadı Luigi Bonelli tarafından ciddi bir şekilde incelenmiş ve bir düzenlenmesi girişimine başlanmıştır. Fakat bu işin sonu da getirilmemiştir. Luigi Bonelli, 1540 tarihli Osmanlı - Venedik andlaşmasına ait tanınmış makalesini kaleme aldıktan (*Centenerio della nascita di Michele Amari* C. 2, S. 332-364. Palermo 1910) sonra bazı belgelerin özetini de çıkarmıştır. Bir dilbilim araştırmasına yakışan tarzda her bir satırın değerini vererek hazırladığı bu araştırmalar, bugün belgelerle beraber yeni birer belge olarak kutularda bulunmaktadır. Bu çalışmasını bitirmeyen Bonelli, Kahire'de bulunan Türk belgelerini incelemek için çağrılmıştır. Bu görevi kabul edip İtalyanca bir *regesta* teslim eden Bonelli'nin yayını kendi adı ile yapılmamıştır. Bilim tarihinde örneği çok az olan bu bilimsel korsanlık devrinde çok sert bir tepki ile karşılanmış ve öğrencisi Bombaci tarafından kaleme alınan anı ve ansiklopedi maddesinde

sonraki kuşaklara duyurulmuştur⁹. Ettore Rossi'nin İkinci Türk Tarih Kongresi'nde konu ettiği ve kişisel olarak da gördüğü bu Venedik'deki Türk belgeleri koleksiyonu üzerinde gençlik yıllarında (n. 16) çalışmaya başlayan Bombaci, büyük bir özenle bu belgelerin bir *regesta*'sını hazırlamıştı. Bu belgeler üzerinde 1948 yılında Paris'de toplanan Müsteşrikler Kongresi'ne bir bildiri sunan Bombaci (*Oriente Moderno* XXVIII/7-8 [1948] S. 154), tanınmış makalesini de yayınlaması yanında, Venedik Devlet Arşivi yönetimine yazılı bir rapor sunmuştur. Bugün *Documenti Turchi* serisinin XX. kutusunda bulunan bu rapor araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır (S. Skillitter, *William Harborne and the trade with Turkey, 1578-1582*, London 1977, Kaynakça). Sayın Profesör bu araştırmasına daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Fakat beklenen büyük yayın bir türlü gerçekleşmedi. Bu konuda çok aşırı bir titizlik gösteren üstad, her bir satır üzerinde uzun uzun durmuş, açıklanmayan en küçük bir nokta bırakmamak için araştırmalarına devam etmiştir. Türk tarihi ve ekini ile ilgilenen bilim adamlarının hasretle beklediği bu kitabın tamamlanmamasına herkes üzülecektir. Belki yaşamımız boyunca tek bu yapıt için “neden bir türlü yayınlanmadı” diye dertleneceğiz. Türk tarihinin el değmemiş konularını aydınlatacak ve bu arada ummadığımız bazı sorunları gözümüzün önüne serecek böyle bir çalışma uzun yıllar bilmiyorum bir kişi tarafından topluca ele alınabilir mi?¹⁰ Bombaci'nin yetkiyle eğildiği bir belge demeti de *Liber Graecus* adı ile tanınan defterdir. Belirli bir dönemin sorunlarına ışık tutan böyle bir belgenin yayınlanmamış kalması gerçek bir kayıptır. Yunanca, Latince, Türkçe ve Venedik lehçesi ile yazılı belgeleri içeren bu defter 1481 yılından

⁹ Luigi Bonelli'nin bu konuya Tepkisi ve dergi yöneticilerinin kanaatleri: “Una collezione di firmani ottomani riguardanti l'Egitto dal 1597 al 1904”, *Oriente Moderno* XV (1935) S. 42-44.

¹⁰ Venedik Devlet Arşivi'ndeki türkçe belgelerin bir bölümünün yayını için bk. M. Tayyib Gökbilgin, “Venedik Devlet Arşivindeki vesikalar külliyyatında Kanunî Sultan Süleyman devri belgeleri”, *Belgeler* I (1964) S. 119-220 [yaptığımız tanıtma: *Studi Veneziani* XII (1970) S. 665-671]. aynı yazar: “Venedik Devlet Arşivindeki türkçe belgeler koleksiyonu ve bizimle ilgili diğer belgeler”, *aynı dergi* V-VIII/9-12 (1971) S. 1-151. Irené Melikoff, “Bayezid II et Venise. Cinq lettres imperiales (Nâme-i Hümayun) provenant de l'Archivio di Venezia”, *Turcica* I (1969) S. 123-149. A. Temimi, “Lettre du Sultan Ottoman Ahmed Ier au Doge de Venise en 1614 au sujet des moriques”, *Revue d'Histoire Maghrebine* 7-8 (1977) S. 1259-261. Arapça metin S. 7-14.

başlamak üzere 1504 yılına dek, II. Mehmed ve II. Bayezid dönemlerini kapsayan özgün belgeler içermektedir ve ancak bütün bu dilleri bilen bir kişi tarafından ele alınabilir. Tek Türkbilimci veya Bizantolog bu defteri çözümliyemez. Bu belgeler arasından Fatih Sultan Mehmed dönemine ait 13 tane Yunanca yazılmış belgenin yayını gerçekleştiren (n. 25) Bombaci yöntem ve yayın yönünden güzel bir örnek ortaya koymuştur¹¹. Tarih kitaplarında en ufak bir izini görmediğimiz sorunları aydınlığa kavuşturan bu belgelerin tümünün bir arada yayınlanmasını ve açıklanmasını görmek her tarihçinin hakkıdır. Bu vesileyle bir anımıza yer vermek isteriz. Müteveffa Prof. Agostino Pertusi, bu belgelerin yayını çok arzu ederdi. Giorgio Cini vakfının bütün olanaklarını seferber etmeğe hazırды. Türk tarihinin bu eşsiz kalıntıları, belgelerin oluştuğu Venedik kentinde yayıncısını bulması en yakışan bir tutum olacaktı. Ne var ki Bombaci'nin yoğun çalışmaları ve araştırma alanlarını başka yerlere kaydırması hem kendisi hem Türk tarihi için olduğu kadar, Arapça belgelerin yayınında en güzel örneği sunan Michele Amari geleniğinin devamını engellemiş oldu. Ancak bazı makalelerinde bu belgeler üzerinde durduğu gibi, Fatih Sultan Mehmed'in Otranto seferi sırasında Venedik Cumhuriyeti'nin tutumunu incelemekle (n.23) bulunduğu yörenin tarihini ilgilendiren, ve Türk belgelerinin sorunlara getirdiği yenilikler üzerinde duran bir makale kaleme almıştır¹². Venedik'deki Türk belgelerinin yayınına asistanı ve halefi genç kuşak İtalyan Türkbilimcilerinden Aldo Gallotta'nın gerçekleştirmeye çabasında olduğuna tanık bulduk. Bir an önce başarıyla bitirmesini bekleriz. Floransa'yı ziyareti sırasında belgelikte bulunan Türk belgelerini inceleyen Bombaci, Tunus beylerinin Toscana Büyük Duka'larına yazdığı bazı mektupların yayını tamamladı (n. 3).

¹¹ Venedik'deki Türk devri Yunanca belgeler Bombaci'den sonra bazı araştırmalara konu olmuştur: H. Ahrweiler, "Une lettre en grec du Sultan Bayezid II (1481-1512)", *Turcica* I (1969) S. 150-160. H. Hunger, "Piraterie in der Aegaeis anno 1504. Brief Bayezids II au Leonardo Loreidan", *Byzantion* 40 (197) S. 361-376. G. Giannopoulos, "Epistoli eis tin ellenikin tou Bestanci Başı Skender Beg pros ton Andrea Gritti (1503)", *Thesaurismata* XI (1974) S. 128-135.

¹² Otranto seferi ve sonucu bugün bile çekiciliğini korumaktadır. İtalya yarımadasında bulunan diğer devletleri de yakından ilgilendirdiği için, çağının bazı düşüncelerini Türk dünyası için araştırma yapmağa yöneltmişti. Agostino Pertusi o devrin Dulcigno (Ülgün) piskoposu Martino Segono'nun bir yapıtını eleştirmiş ve Otranto seferi öncesi dönemini incelemiştir: *Studi Veneziani* XXI (1970) S. 526-528.

Türk denizcilik tarihinin en görkemli dönemlerinden sayılan Cerbe zaferinin kaynaklarını bilimsel yollarla inceleme ve yayınlama şerefi Bombaci'ye aittir. İstanbul'da bulunduğu sırada Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ni ve Başbakanlık Arşivi'ni ziyaret etmiş, kendisinden önce yayınlanmış belgeleri tekrar sıkı bir eleştiri süzgecinden geçirdikten sonra bilimsel verilerle yayınlamıştır (n. 5 ve n. 8). Konunun yazma halinde bulunan ve deniz tarihi araştırmacıları tarafından kısaca incelenen tek kaynağını da bir bilim adamı ciddiyeti ile ele almış ve yayınlamıştır¹³. Ana kaynakları incelemekten başka yeni dönem aydınları için bir Osmanlı tarihinin Bombaci tarafından ele alınması beklenirdi. Bu konuda İstanbul'un Fatih Sultan Mehmed tarafından fethinden Yaş anlaşması (1792) dönemine kadarki süreyi yazmakla (n. 40) gerçekleştiren Bombaci, Torino kentindeki UTET yayınevini planladığı büyük bir dünya tarihi serisi için Osmanlı Tarihi dönemini üstlenmişti. Sayın meslekdaşım ve asistanı Prof. Aldo Gallotta'nın kaydettiğine göre kuruluş döneminden İstanbul'un Fethine kadarki dönem kaleme alınmış ve yayınlanmak için yayınevine teslim edilmiştir. Basit alıntularla yetinmeyip her bir sorunun tam hakkını vermeğe büyük bir titizlik gösteren Bombaci, 1446 ve 1540 tarihli Türk - Venedik anlaşmaları için bazı detaylar üzerinde bile büyük bir ciddiyetle durmuştu (n. 19 ve n. 6). Türk yazın tarihini kaleme alırken gösterdiği başarısını bu işte de göstereceğine şüphe etmediğimiz Bombaci'nin geriye bıraktığı yapıtların bir an önce tamamlanmasını bekleriz. Onun ölümü ile bir kuşağın son temsilcisi de ortadan kaybolmuş sayılmalıdır. Şark dünyasıyla tanıyıp ekinler arasındaki ilişkileri ciddiyetle inceleyip karşılaştırmalar yapabilen ve değişik konuları aynı değerde inceleyen bilim adamı tipi artık ortadan kalkmış bulunuyor. Ettore Rossi, Luigi Bonelli gibi bu olağanüstü yeteneği kendisinde toplayan Bombaci'nin ardından gelecek yeni İtalyan Türkbilim araştırmacılarının özgün yayınlar yapmalarını bekleriz¹⁴.

* * *

¹³ Zekeriazadenin *Ferah* adlı yapıtı. Bugünkü dilde yeni bir yayını: Orhan Şaik Gökyay, *Ferah Cerbe Savaşı* (iç kapakta: *Ferah Cerbe Fetihnamesi*), İstanbul 1975. Alessio Bombaci'nin yayını görülmemiştir.

¹⁴ Osmanlı tercümanı İbrahim'in Venedikli tercüman Michele Membre'ye yazdığı Latin harfli Türkçe mektup dilcilik alanında da önemlidir. Bu arada mektubu alan Michele Membre'nin arşivdeki görevi sırasında Türkçe belgeleri İtalyancaya

Alessio Bombaci için yararlandığımız kaynakçalar :

Meydan - Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi c. 2 (1969) S. 480.

Türk Ansiklopedisi c. 7 (1955) S. 258.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi c. I (1976) S. 457-458 1935-1958 yılları arasındaki yayınlar için :

Contributo italiano conoscenza dell'Oriente. Repertorio bibliografico dal 1935 al 1958, Firenze 1962.

Arap ve İran uygarlıklarına katkıları :

Gli studi orientali sul Vicino Oriente in Italia dal 1921 al 1970. II. L'Oriente Islamico, Roma 1971 Tanınmış Doğubilim Enstitüsü (Istituto per l'Oriente) nün kuruluşunun ellinci yılı için yayınlanan bu yapıt için hazırladığımız tanıtma, *Bulleten XXXVIII/150* (Nisan 1974) S. 317-334)

Bu satırları hazırladıktan sonra yayınlanan :

F. Gabriele, "Ricordo di Alessio Bombaci", *Annali dell'Istituto Orientale di Napoli* 39, S. 1-3.

A. Gallotta, "Bibliografia degli scritti di Alessio Bombaci" *aynı dergi* S. 4-6.

Anonim bir yazı : "Ünlü Türkbilimci Alessio Bombaci ile Ervant Sevortyanı yitirdik", *Türk Dili* 33 (Nisan 1979), S. 372.

çevirdiğini ve Türkiye tarihinin bir yönünü ilgilendiren bir *relazione* kaleme aldığına değinelim: *Relazione di Persia (1542)*, Napoli 1969. Yaptığımız bir tanıtma: *TTK Bulletin XXXVI/141* (Ocak 1972) S. 107-113. Bazı küçük ekler ve düzeltmeler için: *aynı dergi XXXVIII/150* (Nisan 1974) S. 334-335 n. 8.

K A Y N A K Ç A

1 — “Una grammatica turca scritta da un italiano nel 1533” *Anti dei Congressi di Studi Coloniali*, c. VI (1937) Firenze S. 52-56.

2 — *La “Regola del parlare Turco” di Filippo Argenti, Materiale per al conoscenza del turco parlato nella prima metà del XVI, secolo.* Napoli 1938. 75 S. Istituto Superiore Orientale [bu yayın için bk. Ahmet Caferoğlu, *Ülkü* XII/71 (1939) S. 465 vd. R. Hartmann, *Orientalische Literaturzeitung* (bundan sonra OLZ) 42 (1939) S. 238 vd.].

3 — “Diplomi Turchi del R. Archivio di Stato di Firenze. I. Lettere da Tunisi ai Granduchi di Toscana (1626-1703)”, *Rivista degli Studi Orientali XVIII* (1939) S. 199-217.

4 — “Padre Pietro Ferraguto e la sua grammatica turca”, *Annali*, (Scritti in Onore di Luigi Bonelli) Napoli 1940. S. 205-236.

5 — “Le fonti turche della battaglia di Gerbe (1560) *Rivista degli Studi Orientali*, XIX (1941) S. 193-248. Devamı aynı dergide, XX (1942) S. 279-304. XXI (1946) S. 189-218.

6 — “Ancora sul trattato Turco - Veneto del 2 - Ottobre - 1540” *Rivista degli Studi Orientali XX* (1943) S. 373-381.

[W. Lehman, *Der Friedensvertrag zwischen Venedig und der Türkei vom. 2. Oktober. 1540*”, *Bonner Orientalistische Studien* 16 (1936) tahlili. Bu kitap için bk. Ettore Rossi, *Or'ente Moderno* (1936) S. 592].

7 — “Notizie sull' Abissinia in fonti turche” *Rassegna degli Studi Etiopici III* (1943) S. 79-96.

8 — “Un rapporto del Grande Ammiraglio Piyale Pascia a Solimano sull' assedio delle Gerbe (1560)”, *Die Welt des Islam, Festschrift Friedrich Giese*, Berlin 1941, S. 75-83.

9 — “Il poema turco Leilâ e Megnun” di Fuzuli”, *Oriente Moderno XXIII* (1943) S. 337-356.

10 — “Il viaggio in Abissinia di Evliya Çelebi (1673)”, *Annali n. s II* (1943) S. 259-275.

11 — “Il poeta nazionalista persiano Aref di Qazvin”, *Oriente Moderno XXV* (1945) S. 42-53.

12 — “La dottrina storiografica di Ibn Haldun”, *Annali della Scuola Normale Superiore di XV* (1946) S. 159-185.

Bu makalenin devamı: “Postille alla traduzione di Slane della “Muqaddimah” di Ibn Haldun”, *Annali n. s III* (1949) S. 439-472.

13 — “Luigi Bonelli (1865-1947)”, *Oriente Moderno XXVII* (1947) S. 51-55.

14 — “Una lettera turca in caratteri latini del dragomanno ottomano Ibrahim al veneziano Michele Membré (1567)”, *Rocznik Orientalistyczny XV* (1948) S. 129-144. [Arap harfleri dışında kullanılan alfabe ile yazılmış Türkçe metinler hakkındadır. bk. not 14].

15 — “Pratiche magiche in africane Turchia”, *Folklore III* (1949) S. 83-91.

16 — “La collezione di documenti turchi dell' Archivio di Stato di Venezia”, *Rivista degli Studi Orientali* XXIV (1949) S. 95-107.

17 — “Recenti edizioni di testi turchi in trascrizione”, *Oriente Moderno* XXIX (1949) S. 176-189. [Karşılaştırmalı bir tahlili için bk. T. Halasi - Kun, A. Ü. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi VIII/1-2 (1950) S. 252-260].

18 — (tan.) Herbert W. Duda, *Balkantürkische Studien*, Wien 1949”, *Rivista degli Studi Orientali* XXV (1950) S. 127-131.

19 — “Duc clauseole del trattato in greco fra Maometto II e Venezia, del 1446”, *Byzantinische Zeitschrift* 43 (1950) S. 267-271. [F. Babinger - F. Dölger, “Mehmed's II frühester Staatsvertrag 1446”, *Orientalia Christiana Periodica* XV (1949) S. 225-258 tahlili].

20 — “Probleme der historischen Lautlehre der türkischen Sprache”, *Ural-Altaische Jahrbücher* XXIV (1952) S. 89-105.

21 — “Tre antichi imprestiti romanzi in turco - osmanlı (1-Burdun. 2-likse. 3 - kaprul)”, *Rocznik Orientalistyczny* XVII' (1953) S. 105-113.

22 — “Kutadgu Bilig hakkında bazı mülâhazalar”, 60. *Doğum yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı. Melanges Fuad Köprülü*, İstanbul 1953, S. 65-75. DTCF yayımıdır.

23 — “Venezia e l'impresa turca di Otranto”, *Rivista Storica Italiana* LXVI (1954) S. 159-023.

24 — “Il “Liber Graecus”, un cartolario veneziano comprendente inediti documenti ottomani in greco (1481-1504)”, *Westöstliche Abhandlungen Rudolf Tschudi. Zum siebzigsten Geburtstag überreicht von Freunden und Schülern*, Wiesbaden 1954, S. 288-303

25 — “Nuovi firmani greci di Maometto II”, *Byzantinische Zeitschrift* 47 (1954) S. 298-319.

26 — “Gli Oğuz velati”, *Folklore* IX (1955) S. 102-111.

27 — *Storia della letteratura turca dall' antico imperio di Mongolia alla nuova Turchia* Milano 1956, 526 S. 1 harita [yapılan tanıtımlardan gördüklerimiz: İz, *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* VIII/1 Kasım 1958 S. 130-135. J. Rypka, *Archiv Orientalni* 25 (1957) S. 508-509, F. Gabrieli, *Oriente Moderno* XXXVI (1956) S. 407-408, H. J. Kissling, *Die Welt des Islams*, n. s. V/2-4 (1958) S. 293-294. T. Gandjei, *Der Islam* 33 (1958) S. 282-283 [ayrıca bk. n. 36 n. 50 n. 51].

28 — “Das Osmanische Reich”, *Historia Mundi*, VII (1957) S. 441-485.

29 — “Gazni”, *East and West* VIII (1957) S. 247-259.

30 — “Introduction to the excavation at Ghazni”, *Afganistan* 1959 s. 1-23.

31 — “Summary report on the Italian Archaeological Mission in Afghanistan. I. Introduction to the excavations at Ghazni”, *East and West* n. s. X/1-2 (1959) S. 265-280.

Bu makalenin tekrar yayını *Przeglad Orientalistyczny* 55 (1960) S. 265-280.

32 — “Orta oyunu”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 56 (1960) S. 3-22.

33 — *Elenco dei drammi religiosi persiani (Fondo mss. Vaticani Cerulli)*, Città del Vaticano 1961, S. LX-416 S. Biblioteca Apostolica Vaticana. Studi e Testi 209 [Ettore Rossi'nin adı ile beraberdir. Onun başladığı kataloglama 1955 yılı Ağustos ayındaki vefatıyla yarım kaldı. Sonuçlayan Bombaci'dir].

34 — "L'Umanismo turco di Suat Sinanoğlu", *Oriente Moderno* XLII (1962) S. 593-607 [Prof. Suat Sinanoğlu'nun *L'Humanisme à venir*, Ankara 1960, kitabı hk. S. 606-608 arası: Nota sugli scritti di Suat, Nüzhet Haşim, Samim e Aydın Sinanoğlu]

35 — "Türkler ve Gazneli Sanatı" (çev: Kâmiran Birand), *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi. Ankara 19-24 Ekim 1959. Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1962, S. 87-91 [İngilizce tutanakları göremedik].

36 — *Storia della Letteratura Turca* 1962. 2. baskı.

37 — "Gaznede'ki kazılara giriş. Afganistan'daki İtalyan Arkeoloji Heyeti hakkında muhtasar rapor" (çev: Doğan Türkler), *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I* (1963) S. 537-560.

38 — "Rappresentazioni drammatiche di Anatolia", *Oriens* 16 (1963) S.171-193

39 — "On ancient turkish dramatic performances", *Aspect of Altaic Civilisation. Ural Altaic Series* 23 (1963) S. 87-117 [5. PIAC kongresi tutanakları].

40 — "Alessio Bombaci'nin açış konuşması", *Türk Kültürü* 20 (Haziran 1964) S. 36 [İkinci Uluslararası Türk Sanatları Kongresi hakkındadır bk. n. 44].

41 — "L'Impero Ottomano", *Nuove Questioni di Storia Moderna*, Milano c. 1 (1969) S. 557-600. Marzorati yaymevi [Almanca n. 28, Lehçesi n. 43]

42 — "Il bello al bango. Un indirizzo giocoso della lirica persiana e turca", *Annali XIV/1* (1964) S. 33-48.

43 — "Imperium osmanskie", *Przegląd Orientalistyczny* 1966 S. 179-192, 295-312 [n. 41 deki araştırmanın çevirisidir].

44 — "Les tougras enlumines de la collection de documents turcs des Archives d'Etat de Venise", *Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca*, Napoli 1965, S. 41-55, 17 resim [İkinci Türk Sanatları Kongresinin açış konuşması için bk. 40].

45 — "Outluj bolzun! A contribution to the history of the concept of fortune' among the Turks", *Ural - Altaische Jahrbücher*, XXXVI/3-4 (1964) S. 184-291. ve devamı XXXVIII (1966) s. 13-43, [S. 181 de küçük bir not].

46 — "La Sposa del Cielo", *A Francesco Gabrieli. Studi Orientalistici offerti nel sessantesimo compleanno dai suoi colleghi e discepoli*, Roma 1964, S. 21-34.

47 — "The Turkic Literatures. Introductory notes on the history and style", *Philologiae Turcae Fundamenta* c. 2 Wiesbaden 1965, S. XI-LXXII.

48 — *The Kufic inscription in Persian verses in the Court of the Royal Palace of Mas'ud III at Ghazi*, Roma 1966, 67 S. XLI tablo, [Önsözde Giorgio Levi della Vida'ya sunulduğu kaydı].

49 — (tan.) M. And, *A history of theater and popular entertainment in Turkey*, Ankara 1963/64 hk. OLZ 62 (1967) S. 181-183.

50 — *Histoire de la Litterature Turque*, çeviren I. Melikoff. Önsöz L. Bazin, Paris 1968, 435 Sayfa [bu çeviri için bk. A. Tietze OLZ 65 (1970) S. 281-282].

- 51 — *La Letteratura Turca con un profilo della Letteratura Mongolo*. 528 Sayfa S. 471-489 arası, L. Hambis, *La Letteratura Mongola* [Yazın Tarihinin 3. baskısı] Floransa'daki Sansoni yayınevinin *Le Letteratura de Mondo* serisi. *Enciclopedia Universale delle Letterature* dizisinde. 1969.
- 52 — “Bonelli, Luigi”, *Dizionario Biografico degli Italiani* c. XI, (1969) S. 762-763
- 53 — “Qus était Jebu Xak'an?” *Turçça II* (1970) S. 7-24.
- 54 — *Fuzuli, Leyla and Mejnun. Translated from the Turkish by Sofi Huri. With a history of the poem, notes and bibliography by Alessio Bombaci (translated from the Italian by E. Davis)*, London 1970, 350 Sayfa. Fuzulî'nin yaşamı, yapıtları, Mecnun destanı Genceli Nizamî'nin Leylâ ve Mecnun'u ile Fuzulî'nin aynı adlı yapıtı hk. 112 sayfalık araştırma. Bu yapıt için bk. A. Tietze OLZ 69 (1974) S. 485-486].
- 55 — “On the ancient turkic title El tabar”, *Proceedings of the IX the Meeting of Meeting of Permanent International Conference*, Naples (Napoli) 1970, S. 1-66.
- 56 — “Die maurinschriften von Konya”, *Forschungen zur Kunst Asien In Memoriam Kurt Erdmann*, İstanbul 1970, S. 67-73.
- 57 — “The hasband of Princess Hsien - li Bilga”, *Studia Turcica ed. L. Ligeti* Budapest 1971 S. 29-37 [Türkçeye çevirisi İ. Enginün ve Z. Kerman, *İÜEF Türk Dili ve Edebiyat Dergisi XXI* (1973) 545-63].
- 58 — “Ghaznevid Art”, *Encyclopedia of World Art*. c. VI (1971) S. 299^b - 312^b. İtalyancası: *Encyclopedia Universale dell' Arte* c. VI S. 6^a - 15^b.
- 59 — “The place and date of birth of Fuzulî”, *Iran and Islam in memory of V. Minorsky* Edinburg 1971 S. 91-105.
- 60 — “On the ancient turkish title Ša”, *Gururajamanjarika, studi in onore di Giuseppe Tucci*, Napoli 1974, S. 167-193.
- 61 — *Al - Idrisi, Opus geographicum*, Napoli - Roma 1974 S. 466-475.
- 62 — “On the Ancient turkish title Šadapit”, *Ural Altaische Jahrbücher* 48 (1976) S. 32-41.
- 63 — “The army of the Saljuqs of Rum”, *Annali n. s* 28 (1978) S. 343-369.

M. Şakiroğlu

Prof A. BOMBACI

